

МОНЕТИ И ПЛОМБИ ОТ ВРЕМЕТО НА ТЕТРАРХИЯТА, ОТКРИТИ В СЕРДИКА

Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА

В историята на Римската империя последните десетилетия на III в. са свързани със задълбочаване на кризата в държавата. Драстичната промяна в политиката настъпва с идването на власт на император Диоклециан през 284 г. Година по-късно, след разгрома на неговия противник Кар, Диоклециан става едноличен управител на държавата. Предвид многото проблеми, с които трябва да се справи императорът, той назначава своя боен другар Максимиан като цезар, който поема ръководството на галогерманския боен фронт. От друга страна, с провъзгласяването на Максимиан за цезар, Диоклециан се застрахова от възможна узурпация на властта от регионални военачалници. Максимиан печели доверието на императора и през април 286 г. той го провъзгласява за август и така двамата стават съуправители. Въпреки настъпилата промяна в управлението, кризата не е преодоляна и се преминава към следваща стъпка, а именно през март 293 г. са назначени двама цезари при двамата августи – към Диоклециан това е Галерий, а на запад към Максимиан е Констанций I Хлор, заедно с това цезарите били осиновени от своите августи. Тази система на управление получила наименованието Тетрархия¹, която гарантирала фундаменталното единство на империята. Властта на четиримата била призната в цялата империя, законите и уставите се издавали от името на всички, при императорските жертвоприношения се поставяли изображенията на четиримата управители, а във всяка част на държавата се секат монети с името на всеки от тях (Kolb 1987, 12-201; Kuhoff 2001, 7-145; Pettitt 2012)².

Този исторически преглед показва значението на археологическите артефакти, свързани с тази епоха. В случая става дума за

¹ Тетрархията (на гръцки: τετραρχία) е форма на управление, в която властта е поделена между четирима (тетрарси).

² Освен историческите факти, са представени и различни виждания на авторите по въпроса за функционирането и резултатите от това управление

оловните пломби³ и монети, открити на територията на антична Сердика (проучвания 2010 – 1017 г.). Първият артефакт разгледан в настоящия текст е оловен печат⁴ (Владимирова-Аладжова 2018, 457-461). Неговото лице представлява плоскост с кръгла форма, а в ограниченото поле са разположени изображенията на две двойки глави в два реда един над друг, поставени срещуположно. Между главите горе е разположено кълбо, върху което е представена Виктория с разперени ръце, в които тя вероятно държи по един венец.⁵ Долу изображенията са с по-нисък релеф и между тях се виждат контурите на кълбо върху което може да се предположи, че е стъпила Виктория, както е на горния ред. Няма следи от надпис или отделни букви. (табло XXXVIII 1a, б) Аранжирането на четирите образа се интерпретира като четиримата владетели, управлявали по време на Тетрархията – горе са августите, долу – цезарите и между тях – Виктория, която ги увенчава с венец. Обратната страна на пломбата е изпъкнала, наподобяваща полусфера. Върху основата технологично е оставен канал с два отвора, през който минавали връвчиците, с които се запечатват документи (свитък),⁶ както и различни товари, в които е поставена обмитената и маркирана стока.

Пломбата е с размери: диаметър 12 мм, вис. 8 мм.⁷ Досега от България не е известен печат с изображение на 4 глави, но подобни са публикувани от Румъния, Сърбия, Австрия, *Cornacum, Trier* (Culica 1976, 125; Иванишевић 1992, 50; Dembski 1994, 85, no. 8; Leukel 2002, 20-21, no. 10, Tafel 1.10; Stamenković, Ivanišević 2013, 241; Ilkić 2006, 71, br. 3–4). Описаният печат от Сердика се доближава до този от музея в Белград, като разликата е, че при последния Виктория не е върху кълбо (Stamenković, Ivanišević 2013, 241, fig. 2). При екземплярите от *Sotina (Cornacum)* четирите образа са груби и обемни, няма други детайли в изображението и стилистично се различават от описания печат (Ilkić 2006, 71, №№ 3–4). Съществени са разликите и при сравняването на образците от Сердика и Виминациум (Иванишевић 1992, 50, №№ 12-14).

Печатите с изображения на тетрарсите произхождат от територията на големи антични центрове или от близката им околност. През 2016 г. на територията на антична Сердика беше открита още една пломба, свързана с посочения период, открита на

³ В текста използвам термините пломба и печат като синоними.

⁴ Използвам термина като синоним на пломба.

⁵ Така, както е представена върху печатите от V – VI в.

⁶ Повече за ролята на печатите в дипломатията и търговията вж. Cheynet, Casseau 2012, 141.

⁷ ПИН А 391.

обект „Западна крепостна порта“⁸ (Борисова-Кацарова, Станев 2017, 314-316). Тя представлява оловна плочка с правоъгълна форма, чиято периферия е повдигната, а в ограденото поле са представени релефно четири фигури насреща, допоясно, една до друга. Композиционно те са разделени по двойки, една срещу друга. При всяка двойка, лявата фигура е по-голяма от съседната □ вдясно. Повърхността на изображенията е доста изхабена, но личи, че при всички лявата ръка е поставена високо пред гърдите. В средата между двойките образи оловото е разрушено, на мястото, където е минавал каналът за връвчицата, скрепяваща печата към пломбирания обект (свитък или някаква тара). Обратната страна е с неравна повърхност, а в средата на плочката има издатина, под която се намира проходът на канала. Артефактът е с дължина 24 мм; ширина 13 мм.; макс. вис. 7 мм и тегло 6,10 г (**табло XXXVIII 2а, б**).

Представените четири фигури, разделени по двойки, могат да се свържат с познатите изображения на четиримата тетрарси. Чрез художествените похвати, каквито този вид артефакти позволяват, във всяка изобразена двойка едната фигура е по-малка, като с това се подчертава различния ранг (август – цезар) на персонажите. В публикациите на материали, свързани с тетрарсите, не открих оловна плomba, която да е идентична с описаната. Няма открита такава и при разкопките в Трир, Германия, от където произхождат няколко хиляди екземпляра пломби от II – IVв. (Leukel 1995, 26-238; Leukel 2003, 16-138), както и в дисертацията на Стил, където са описани повече от 2000 броя печати от територията на цяла Европа (Still 1995, 93-286). Това е логично, тъй като всяко ателие на територията на империята, което произвежда пломби, обслужващи определена територия, има свободата да избере композиция, аранжировка и сцени, за да представи имперското управление (Rees 1993, 181-200). При едни, както се вижда от първия описан екземпляр, тетрарсите са представени по двойки на две нива, при други те са в цял ръст по двойки, извържващи ритуални действия (**табло XXXVIII 3а, б; 4а, б; 5а, б**). Плombата от Сердика се явява новост в представянето на владетелите по време на тетрархията.

В областта на финансите Диоклециан провежда монетни реформи през 294 и 301 г. и една от целите е била да се засили и стабилизира стойността на сребърната монета. В резултат на което започва сеченето на номинала *argenteus*, който е с тегло около 3 г (1/96 от римския фунт) и продължава в периода 294 – 310 г. (Depeyrot 1992, 38-39). Тези монети са сравнително редки поради факта, че

⁸ ПИН 1899 – кв. I б; д. 537,46 м. Благодаря на д-р Илияна Борисова-Кацарова от СУ и д-р Александър Станев от РИМС за предоставената възможност да обработя и публикувам нумизматичния и сфрагистичен материал.

заради високото качество на среброто те скоро след отсичането си са били изваждани от обръщение. Един такъв екземпляр бе открит при разкопките на Западната крепостна порта⁹ в пласта с предходната описана пломба. Монетата има следното описание:

Лице: CONSTAN TIVS CAES. Глава с лавров венец, надясно.

Опак: VIRTVS MILITVM. Четиримата тетрарси¹⁰ извършват жертвоприношение над трикрак олтар. Зад тях градската крепостна стена с шест кули. В отреза Z.

Сребро, 19 мм; 2,94 г (**табло XXXVIII 6а, 6**). Монетата е отсечена в монетарницата на Рим, официна – Z (Jeločnik 1961, 83, No. 73; RIC VI, Rome 42a). **Снопед** RIC тези монети се секат в периода 295 – 297 г (RIC VI, Rome 42a). Както отбелязах по-горе, аргентеусите се откриват сравнително рядко и поединично. Това се потвърждава и от факта, че в сбирката на НАИМ – БАН се съхраняват само 8 аргентеуса на Констанций Хлор (Божкова 2010, 73). Изключение прави само голямото съкровище от 1415 аргентеуса, открито в Сисак, района на Сисция (дн. Хърватия) (Jeločnik 1961). Въз основа на данните от находката, която според изследователите е най-голямата открита досега и попълва информацията в RIC VI. Монети със същото изображение върху опакото се секат от четиримата тетрарси в различни монетарници в империята. В находката от Сисак са представени монетарниците Сисция, Рим, Тицинум, Хераклея и Тревери, като монетите на първите две са представяни с по 37 % от общия брой. Това, заедно с броя на отбелязаните официни, може да се приеме като доказателство за по-голямата активност на тези ателиета при сеченето на монетите на тетрарсите. Всички монети от тази находка са с изображение върху обратната страна от типа – четиримата тетрарси пред крепостна стена с шест кули, но с три различни надписа – VIRTVS MILITVM; VICTORIA SARMAT; PROVIDENTIA AVGG, като първите два се срещат по-често.

Реформите на Диоклециан обхващат всички сфери в държавата и обществото, което довело до пълната им реорганизация (Jones 1964, 37-76). Въпреки постигнатите първоначално благоприятни резултати, постепенно се забелязват и задълбочават противоречията в политиката между отделните августи и цезари, което намира отражение в отделните провинции. Това довело до публичното отказване от властта на Диоклециан и Максимиан на 1 май 305 г. На специална церемония за нови августи били провъзгласени Констанций Хлор и Гай Галерий, а за цезари – Север и Максимин Дая. Не се сбъднали

⁹ 1831/2016 Кв. I 4 д. 537,11 м.

¹⁰ Владетелите са по двойки (август-цезар) от двете страни на олтара.

очакванията, че за цезар ще бъде избран Константин, сина на Констанций I Хлор, който в този момент заемал високи позиции в армията. Според изворите Константин бил видимо готов да приеме тази чест, докато според мнението на Лактанций, Максимиан Дая бил напълно непознат и не се знаело от къде е дошъл. След смъртта на Констанций I на 25 юли 305 г., армията провъзгласява Константин I за август и пълновластен император на запад, като наследник на баща си. Настъпват сложни времена в противоборство между Изтока и Запада, между наследниците и претендентите за власт, докато в битката при Милвийския мост през 312 г. Константин I побеждава Максенций, в резултат на което става август и император на Западната римска империя.

От периода след смяната на августите и цезарите в управлението на империята през 305 г., в Сердика преобладават монетите на Константин, докато от новите тетрарси те са близо два пъти по-малко, а 1/4 от всички монети са от началото на IV в. От тях половината са сечени в западните монетарници като Арлес, Сисция, Трир, Тицидум, Аквилея. Един много добре запазен екземпляр от този нумизматичен масив е на Максимин Дая (308 – 313)¹¹. Той е със следното описание:

Лице: MAXIMINVS P F AVG. Бюст с лавров венец, надясно.

Опако: SOLI INVI C TO COMITI. Сол прав, надясно, глава наляво, на раменете му хламида; дясната ръка е вдигната, а с лявата държи глобус. В отреза TT.

АЕ: 21 мм; 3,60 г (**табло XXXVIII 7а, 6**). Монетата на Максимин Дая е отсечена в монетарницата на Тицидум в периода 312 – 313 г., т.е. в последната година от неговото управление (RIC VI,130).

Разгледаните по-горе пломби и монети от времето на Тетрархията (края на III – началото на IV в.) допълват информацията ни с нови материали, открити по време на археологическите проучвания в Сердика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Божкова 2010: Б. Божкова. Циркулация на сребърни монети през IV в. в днешните български земи. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 6, 2010, 71-84.

Борисова-Кацарова, Станев 2017: И. Борисова-Кацарова, Ал. Станев. Западна порта на Сердика. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 314-316.

¹¹ ПИН 726/2016, северната половина на площад „Св. Неделя – Кв.27, пом.11, д. 546,30 м. Благодаря на гл.ас. д-р Веселка Кацарова за предоставената възможност да обработя и публикувам нумизматичния и сфрагистичен материал от обекта.

- Владиминова-Аладжова 2018:** Д. Владиринова-Аладжова. Печат от времето на тетрархията. – Плиска – Преслав, 13, 457-461.
- Кацарова, Горянова, Станев 2017:** В. Кацарова, Сн. Горянова, А. Станев. Археологически проучвания в северната половина на площад „Св. Неделя“ – гр. София, през 2016 г. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 311-314.
- Иванишевић 1992:** В. Иванишевић. Римски и византијски печати и медаљони из збирке Народног музеја у Пожаревцу. – Нумизматичар 15 (Београд), 1992, 47-52.
- Culică 1976:** V. Culică. Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele. – Pontica IX, 1976, 116-133.
- Dembski 1994:** G. Dembski. Die römischen Bleiplomben aus Österreich. – In: Studies in Byzantine sigillography 4 (ed. N. Oikonomides). Washington, 1994, 81-96.
- Depeyrot 1992:** G. Depeyrot. Le système monétaire de Dioclétien á la fin de l'empire Romain. Revue belge de Numismatique, CXXXVIII, 1992, 33-106.
- Hollsapple 1942:** L. B. Hollsapple. Constantine the Great. New York, 1942.
- Ilkić 2006:** M. Ilkić. Antičke plombe iz Sotina (Cornacum). – Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 48, 2006, 57-80.
- Jeločnik 1961:** A. Jeločnik. Najdba argenteusov zgodnje Tetrahije v Sisku. The Sisak Hoard of Argentei of the Early Tetrarchy. – Situla. Glasnik narodnega museja v Ljubljana 3, 1961, 5-90.
- Jones 1964:** A.H.M. Jones. The Later Roman Empire, 284-602: A Social, Economic, and Administrative Survey. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1964.
- Kolb 1987:** F. Kolb. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York, 1987.
- Kuhoff 2001:** W. Kuhoff. Diocletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische zwischen Kriensbewältigung und Neuaufbau (284-313 n. Chr.), Frankfurt am Main, 2001.
- Leukel 1995:** H.-J. Leukel. Römische Bleiplomben aus Trierer Funde (1995). – Trier, Band 1995.
- Leukel 2003:** H.-J. Leukel. Römische Plomben aus Trierer Funde 1995-2001. Trier, Band 4, 2003.
- Petitt 2012:** J. Petitt. The Extension of Imperial Authority under Diocletian and The Tetrarchy, 285-305 CE. University of Central Florida. Orlando, Florida, 2012, Electronic Theses and Dissertations (<http://stars.library.ucf.edu/etd>).
- Rees 1993:** R. Rees. Images and Image: A Re-Examination of Tetrarchic Iconography. – Grees & Rome, 2nd Ser., Vol. 40, No. 2 (Oct., 1993), 181-200.
- Sutherland 1967:** C. H. V. Sutherland. The Roman Imperial Coinage, VI. From the Diocletian's Reform (A.D. 294) to the Death of Maximinus (A.D. 313). London, 1966 = RIC VI.
- Stamenković, Ivanišević 2013:** S. Stamenković, V. Ivanišević. Rimski i ranovizantijski carski olovni pečati iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu. – Нумизматичар 31 (Београд), 2013, 230-252.
- Still 1995:** M. Ch. Still. Roman Lead Sealing. Submitted for the Degree of PhD, University College London, Institute of Archaeology. London, 1995.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло XXXVIII 1а, б. Оловна плomba (лице и опако).

Табло XXXVIII 2а, б. Оловна плomba (лице и опако).

Табло XXXVIII 3а, б. Оловна пломба (лице и опако) (по <http://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=seal>).

Табло XXXVIII 4а, б. Оловна пломба (лице и опако) (по <http://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=seal>).

Табло XXXVIII 5. Оловна пломба (лице) (по <http://www.forumancientcoins.com/gallery/displayimage.php?pos=-97929>).

Табло XXXVIII 6а, б. Сребърна монета (*argenteus*) на Констанций I Хлор (лице и опако).

Табло XXXVIII 7а, б. Медна монета на Максимин Дая (лице и опако).

COINS AND LEADS FROM THE TIME OF THE TETRARCHY FOUND IN SERDICA

Dochka Vladimirova-Aladzhova
(*Summary*)

The work presents two lead seals and two coins from the time of the Tetrarchy found on the territory of Antique Serdica (investigations 2010 – 2017). The first piece is a lead seal. Its obverse is a flat surface round in shape. The limitative field displays two pairs of heads arranged in two rows one above the other and one facing the other one. There is an orb up above the heads with Victoria on it, her arms outstretched probably each holding a wreath. The images below are of lower relief. Between them one can notice the contours of an orb presumably with Victoria standing on it similarly to the upper row. No traces of a legend or single letters. The arrangement of the figures is interpreted as the four rulers reigning at the time of the Tetrarchy – both Augusts above, and the Caesars below, with Victoria in-between crowning them with a wreath. The reverse of the lead resembles a semi-sphere. On its basis a groove has been left technologically, with two openings for the string to seal up the documents (of a scroll) or various tares containing duty-paid and marked commodity. The lead seal is measuring 12 mm in diameter and 8 mm in height. So far a seal with representations of 4 heads is not known from Bulgaria, though similar pieces have been published from Romania, Serbia, and Österreich.

In 2016 still another lead seal relating to the same age was found on the territory of Antique Serdica, at the site of the Western fortress gates. It represents a lead plate rectangular in shape its periphery raised. In the enclosed field four half-length figures are presented front, arranged side by side. Compositionally they are divided into pairs, one facing the other. In each pair the left figure is larger than the adjacent one on the right. The surface of the images is rather worn-out; however, it appears

that with all figures the left hand is depicted high in front of the chest. In the middle between the pairs of images, the lead is destroyed, at the spot where the groove for the string was passing, securing the seal to the object (a scroll or certain tare). The reverse has an uneven surface and in the middle of the plate there is a protrusion below which the groove is running. The artifact is 24 mm long; 13 mm wide; 7 mm max. high; and 6,10 g in weight. The four figures arranged in pairs might be associated with the four Tetrarchs already mentioned. By means of artistic techniques such as this kind of artifacts allows, in each pair one figure is smaller than the other, thus emphasizing the different rank of August – Caesar of the characters. Lead seals identical to the one described above have not been published so far. It seems logical, having in mind that each atelier on the territory of the Empire producing lead seals to serve a certain area had the freedom to choose a composition, design and scenes representing the imperial governance.

As a result of the monetary reform of Emperor Diocletian they began to mint *argenteus*. It was about 3 g in weight (1/96 of the Roman pound) and remained in use during the period of 294 – 310. These coins are relatively rare due to the fact that for the high quality of the silver they were removed from circulation soon after their issue. A similar piece was found during the excavations at the Western fortress gates. The coin is described as follow:

Obverse: CONSTAN TIVS CAES Head laurelled to the right.

Reverse: VIRTVS MILITVM Four Tetrarchs perform sacrifice over three-leg altar. In the exergue Z.

Silver; 19 mm; 2,94 g. The coin was struck in the mint of Rome, officina – Z.

From the period following the change of the Augusts and Caesars in the rule of the Empire in 305, a very well preserved coin of Maximinus Daia (308 – 313) has been found in Serdica. Its description is as follows:

Obverse: MAXIMINVS P F AVG Bust laurelled to the right.

Reverse: SOLI INVI_C_TO COMITI Sol standing to right, head to left, chlamys over the shoulders; right hand raised, left holds globe. In the exergue PT. AE; 21 mm; 3,60 g. The coin was struck in the mint of Ticinum in 312 – 313, that means in the last year of his reign (RIC VI, 130).

Табло XXXVIII

36

37

38

39

40

41

42

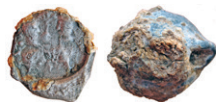
43

44

45

1 а, б

2 а, б

3 а, б

4 а, б

5 а, б

6 а, б

7 а, б

